

Л. В. Климчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЛІТОПИСИ ЯК ПЕРШОДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ РЕСУРСІВ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В статті висвітлено формування документальних краєзнавчих ресурсів, що слугують джерельною базою краєзнавчих досліджень. Розглянуто внесок літописів у формування та розвиток документальних ресурсів краєзнавчих досліджень Поділля. Узагальнено розвідки науковців Поділля.

Ключові слова: літописи, краєзнавство, краєзнавчі документальні ресурси, документальна база краєзнавчих досліджень, Поділля.

Розглядаючи проблему виникнення і становлення документальних ресурсів краєзнавства, слід мати на увазі, що це складний процес який тривав протягом століть. З найдавніших часів краєзнавчі інформаційні ресурси поповнювалися різними за типами, видами, темами та жанрами документами, що відображали духовно-культурну і соціальну діяльність людини, яка завжди займалася дослідженням довкілля, акумулювала і зберігала у пам'яті історію свого народу, його традиції. Ці процеси пізнання, пошуку, накопичення інформації є складовою частиною процесу краєзнавчої діяльності, що має свої результати – документальні ресурси краєзнавчих досліджень.

Поодинокі документовані факти соціального життя Поділля за наявності історичних документів та їхнього наукового опрацювання, трансформувалися в документальні ресурси краєзнавства. Вдосконалення їх організації та використання сприяє подальшому розвитку краєзнавчих розвідок і закладає необхідне підґрунтя для формування національної свідомості, виховання духовності та культури українців.

Мета статті – висвітлити внесок літописів у формування та розвиток документальних ресурсів краєзнавчих досліджень.

Погляд на розвиток термінологічного поняття «краєзнавство», її методологію, основні хронологічні віхи, тенденції розвитку української регіоналістики та процес становлення і формування краєзнавчих документальних ресурсів доволі переконливо доводить Г.С. Дем'янчук, заслужений журналіст України, присвятивши подвижникам краєзнавчого руху свою працю «Українське краєзнавство: сторінки історії» яку довершили його сини [9].

Наукове видання висвітлює розвиток краєзнавства та частково її документальних ресурсів на Україні, від його витоків з усних літописів народної пам'яті до організаційних форм, краєзнавчих видань, гуртків, проблем краєзнавчого руху ХХ століття. Дем'янчук Г.С., одним із перших, дав оцінку усній народній творчості та літописам зазначивши, що саме вони лежать в основі становлення документальних ресурсів краєзнавства [9, с.34].

Знання набуті людьми у спілкуванні з природою в практичній діяльності фіксуються та існують у пам'яті, передусім, в усній формі. Цей напрям розглядається у праці академіка Степана Рудницького «Чому ми хочемо самостійної України?» [21].

Елементи народних знань писемно фіксувалися у давній українській літературі і виразно проявлялись вже в творах періоду Київської Русі. Недаремно

Максим Рильський полюбляв повторювати вислів видатного українського вченого Миколи Шарлеманя про те, що «Слово о полку Ігоревім» є не лише безсмертним поетичним твором, а й давньою пам'яткою краєзнавства і природознавства. Тогочасні автори добре знали Київ, Чернігів, Галич, Володимир їх околиці, розташування княжих та боярських дворів, монастирів, церков, пляхів, назви річок, сіл, тварин та птахів.

Народне краєзнавство відобразилося і в писемних документальних дже-релах – земських та громадських книгах XV-XVIII ст., у яких є відомості про перші витoki промисловості, межі угідь, сіл. В архівних установах зберігають-ся документи такі як: купчі та дарчі грамоти, заповіти за допомогою яких мож-на відтворити кордони того чи іншого повіту, села, родоводу, назви та кількість населення у селах, дворах, назви вулиць, доріг та інше.

Завдяки таким літописам, архівним матеріалам, а також публікаціям дослід-ників кам'янецьких старожитностей XIX-XXI ст. О. Прусевича, Є. Сіцінського, Ю. Ролле, М. Петрова, С. Шкурко, А. Терлецького, Г. Ківільці, Г. Осетрової, О. Пламєницької та ін. дослідник-краєзнавць Олег Будзей створив оповідь «Вулицями Кам'яння-Подільського» [3].

Дослідник Олександр Цинкаловський, який у 30-х роках XX ст. займав-ся збиранням краєзнавчого матеріалу у своєму фундаментальному словнику (у 2-х томах), свідчить про те як багато відомостей можна дізнатися з народного усного краєзнавства і як воно переходить у краєзнавство писемне [26].

Значна кількість легенд, оповідань та пісенного епосу, що передавалися із по-коління в покоління перетворюються, завдяки дослідникам, у документальні дже-рела, на основі яких здійснений подальший розвиток краєзнавчих досліджень [7].

Як джерело знань про край та його мешканців, усну оповідну прозу висо-ко поцінювали одні з найактивніших і найвідданіших діячів Наукового това-риства ім. Шевченка (НТШ) – І. Франко та В. Гнатюк. У своєму «Квєстїонарі для збирання місцевих переказів» вони називали ці перекази «ви-значною час-тиною народознавства» і вважали, що «в них лежить поезія кожного села, кож-ної околиці і кожного кутка на селі чи в місті» [11].

Фундаментом документальних ресурсів краєзнавчих досліджень в Україні є національне літописання покликане до життя духовно-психологічними, соці-альними та політичними чинниками.

Україна має давні власні літописні традиції, які закладені ще на світанку виникнення писемності. Створювалися вони в Києві, Переяславі, Володимирі-Волинському, Галичі, Львові, Чернігові та інших містах. До нашого часу ді-йшли сотні списків давньоукраїнських та козацьких літописів, проте найдавні-ші з них збереглися лише у пізніших списках, тобто вони є зведеннями попе-редників, зарубіжні хроніки, Біблію, життя святих, сказання, усні перекази (ле-генди), власні спостереження. Цінність літописів як джерела зростає й унаслі-док того, що з найдавніших часів до них у повному обсязі або в уривках умі-щувалися документи, які не дійшли до нас в оригіналах [10].

У XVI-XVIII ст. краєзнавчі елементи яскраво виступають у козацьких літо-писах Григорія Грабянки, Самійла Велички. «Великих» – чисельних регіональ-них, або «малих» – крайових, що називалися за територіями: Хмельницькій, Київській та ін. [8; 22].

Різновидами регіональних літописів вважаються хроніки монастир-ські – Сатанівського, Вінницького та ін. Дослідник середньовіччя, письмен-ник В. Шевчук зазначав, що: «Малі літописи фіксували не тільки загальнона-

ціональні, загальноукраїнські події, а й багато фактів з місцевого життя», отже, мали краєзнавчий зміст [27].

Перші літописи, зокрема «Повість минулих літ», дають дуже мало відомості про Поділля, племена уличів та тиверців, що заселяли його. Приміром, в етнографічному огляді Лаврентіївського літопису згадуються племена, що на той час заселяли Поділля.

Подільські краєзнавці не залишили поза увагою важливий період літописання у своїх розвідках. Літописні документи, що за змістом пов'язанні з Поділлям, досліджували Баженов Л.В., Прокопчук В.С., Рибак І.В. [2; 19; 20].

Прокопчук В.С. аналізує ряд літописів у яких згадується Поділля, а особливо увагу приділяє працям професора В.Б. Антоновича «Очерк истории Великого княжества литовского до половины XV ст.» (вып. I.) та Н.В. Молчановського «Очерк известий о Подольской земле до 1434 г.» [1; 16; 17; 23].

Літописи містять різні відомості про стародавнє Поділля. Іпатівський літопис надає деякі підстави для поширеного тлумачення самої назви краю [23, с.95].

Відображена в літописах та інших джерелах золотоординська доба на Поділлі. Цей період історії й краєзнавства Поділля ще мало досліджений через недостатню писемно-документальну базу, але є достатньо можливостей для вивчення археологічних та топонімічних матеріалів.

Нові згадки про Поділля з'являються вже у Литовських літописах. Усі списки «Літопису Великих князів Литовських» вивчалися та були опубліковані Даниловичем у 1827 році. Литовський літопис проливає світло на становище краю за татарів.

В літописах Григорія Граб'янки, Й. Ерлича, Самуїла Величка, Самовидавця історія Поділля відображена за козацьких часів. Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки, зокрема, описує період починаючи з вторгнення татарів на Поділля 1575 р. до народного повстання проти польського гніту під началом Палія, Самуся, Абазина, Іскри [13-14].

Період, що охоплює 1648-1700 рр. описує літопис канцеляриста Війська Запорізького С. В. Величко. Названий літопис носить історичний, художній та публіцистичний характер. Це збірка автентичних документів спостережень зі стилізацією під антології творів різних авторів в якій Поділлю відведено чимало місця [4-6].

Літопис «О войнах Богдана Хмельницького и междоусобицах, бывших в Малой России по его смерти» Самовидавця розкриває причини визвольної війни та її хід. А також, у документі відображені події перебування турків у роки окупації Поділля (1672-1699 рр.) [12; 15].

Маловідомим джерелом для дослідження Поділля є літопис українського шляхтича Йохима Ерлича (1598-1673), спадщину якого вивчали В.С. Степанков та В.С. Прокопчук. Літопис надає цікаві відомості про події 20-70-х рр. XVII ст., у тому числі про період після визвольної війни, про наступ польських військ на Поділля (березень-квітень 1654 рр., листопад 1654 – січень 1655 рр.), про перебування у літку війська Б. Хмельницького під Кам'янцем (1655 р.). У документі описано загибель вінницького полковника Ів. Богуна у лютому 1654 р. під Глуховим та турецьку окупацію краю (1672-1699 рр.) [24].

Важливою складовою частиною документальних краєзнавчих ресурсів Поділля є літописи церковних парафій, а саме літописи парафій Подільської губернії, які досліджував І. В. Рибак [20].

Історія їх написання пов'язана з іменем відомого вченого-краєзнавця Євфимія Сіцінського. Готуючи свою фундаментальну працю «Приходы и

церкви Подольской губернии», він використав громадські форми краєзнавства та у 1895 році звернувся до місцевих священиків з проханням надіслати відомості про свої парафії [18]. Вони мали містити данні про перші письмові згадки населених пунктів, історичні відомості, які б спиралися на документи або усні перекази старожилів, визначні пам'ятники культури та історії.

Загалом матеріал, що містить видання, хронологічно належить до XIX століття, проте тут є чимало відомостей, які можна віднести до більш давніх часів. Чільне місце займає інформація про православні храми: історія їх забудови, внутрішній інтер'єр, старовинні ікони, архітектурні особливості, кількість прихожан, тощо [18]. Надіслані матеріали було використано у вищезгаданому документі, але чимало цікавих відомостей залишилися не позаувагою автором.

Оригінали церковних літописів зберігаються у фондах Кам'янець-Подільського музею-заповідника. Колекція нараховує 520 церковних літописів [25]. Сюди увійшли церковні літописи населених пунктів таких повітів: Кам'янецького, Летичівського, Проскурівського, Новоушицького, Батського, Брацлавського, Вінницького, Гайсинського, Літинського, Могилівського, Ольгопільського та Ямпільського.

Підсумовуючи можна зробити висновок, що літописи, безпосередньо, слугують джерелом вивчення регіонів України. Історія Поділля із давнини до XIX ст. не обійдена документальними джерелами. Але поверхово відображена в ранніх хроніках, що дають досить скудний матеріал для дослідження та аналізу.

Список використаних джерел:

1. Антонович В.Б. Очерк история Великого княжества литовского до половины XV ст. / В.Б. Антонович. – К., 1878. – Вып. I. – 143 с.
2. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.
3. Будзей О. Вулицями Кам'яниці-Подільської / О. Будзей. – Львів : Світ, 2005. – 272 с.: іл. – (Серія: Історичні місця України).
4. Величко С. Летопись событий в Юго-Западной России / С. Величко // Изд. Временной комиссией для разбора древних актов. – Киев, 1848-1864. – Т. I-IV. (Т. I. – 1848, 449 с.; Т. II. – 1851, 554 с.; Т. III. – 1855, 568 с.; Т. IV. – 1864, 407 с.).
5. Величко С.В. Літопис : у 2 т. / С. В. Величко ; пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В.О. Шевчука. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – 371 с.
6. Величко С.В. Літопис : у 2 т. / С.В. Величко ; пер. з книжної української мови, комент. В.О. Шевчука. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 2. – 642 с.
7. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1993. – 593 с.
8. Густинський літопис // Українська література XVII ст. – К., 1987. – С. 146-147.
9. Дем'янчук Г.С. Українське краєзнавство: сторінки історії / Г.С. Дем'янчук, Б.Г. Дем'янчук, А.Г. Дем'янчук. – К. : Просвіта, 2006. – 296 с.
10. Історичне джерелознавство : підручник / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін. ; гол. ред. С.В. Головки. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.
11. Квестіонарі для збирання місцевих переказів // Хроніка НТШ. – 1907. – Ч. 32. – С. 16-18.
12. Кравець М.М. Брацлавщина на сторінках літопису Самовидавця / М.М. Кравець // Тези доповідей четвертої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1986. – С. 62-63.
13. Кравець М.М. Поділля на сторінках літопису Григорія Граб'янки / М.М. Кравець // Тези доповідей шостої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1988. – С. 19-21.

14. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / пер. із староукр. – К. : Знання, 1992. – 192 с.
15. Літопис Самовидавця / підготував Я.І. Дзира. – К. : Наукова думка, 1971. – 208 с.
16. Молчановський Н.В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. / Н.В. Молчановский. – К., 1885. – С. 18.
17. Полное собрание русских летописей. – СПб., 1846. – С. 5.
18. Приходы и церкви Подольской епархии / ред. Е. Сецинский. – Каменец-Подольский : Тип. С. П. Киржацкого, 1901. – Вып. 9. – 175 с.
19. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В.С. Прокопчук. – К. : Рідний край, 1995. – С. 11-14.
20. Рибак І.В. Літописи церковних парафій Подільської губернії як джерело з історії краю / І.В. Рибак // Краєзнавство. – 2005. – №1-4. – С. 130-131.
21. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України / С. Рудницький. – Львів, 1994. – С. 292.
22. Сафонович Ф. Хроніка літописців стародавніх / Ф. Сафонович. – К., 1975. – 321 с.
23. Сборник летописей относящихся к истории Южной и Западной Руси / под ред. В.Б. Аноновича. – К., 1888. – 322 с.
24. Степанков В.С. Літопис Йохима Ерлича як джерело вивчення історії Поділля і Південно-Східної Волині у другій половині 50-х – початку 70-х рр. XVII ст. / В.С. Степанков // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція : тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 63-65.
25. Церковні літописи // Фонди рідкісних видань Кам'янець-Подільського музею-заповідника.
26. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся / О. Цинкаловський. – Канада ; Нью-Йорк, 1984. – Т. 1. – С. 18.
27. Шевчук В. Малі українські літописи, хроніки, діаріуші / В. Шевчук // Київська старовина. – 1993. – №6. – С. 17.

The article describes the formation of documentary lore resources, which serve as a source base for local lore studies. The contribution of chronicles in the formation and development of documentary resources of local studies in Podolia is considered. The intelligence of scientists from Podillya is generalized.

Key words: chronicles, regional studies, local lore documentary resources, documentary base of local lore studies, Podillya.

Отримано: 14.12.2017